

УДК 351.773.13

О. М. Чечель,
к. е. н., докторант, Національна академія державного управління
при Президентіві України

ДЕРЖАВНА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано зарубіжний досвід економічної політики розвитку агропромислового комплексу. Визначено особливості національної політики в цій сфері та напрями використання світового досвіду для вдосконалення національної економічної політики розвитку агропромислового комплексу.

Foreign experience of economic policy of development of agroindustrial complex is analysed in the article. The peculiarities of national policy of development of agroindustrial complex and directions of the use of world experience are determined for improvement of national economic policy of development of agroindustrial complex.

*Ключові слова: економічна політика, агропромисловий комплекс.
Key words: economic policy, agroindustrial complex.*

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ

Агропромисловий сектор забезпечує продовольчу безпеку та продовольчу незалежність країни, формує 17 відсотків валового внутрішнього продукту та близько 60 відсотків фонду споживання населення. Аграрний сектор також є одним з основних бюджетоутворювальних секторів національної економіки, частка якого у Зведеному бюджеті України за останні роки становить 8—9 відсотків, а також займає друге місце серед секторів економіки у товарній структурі експорту [1].

Крім того, сільське господарство сприяє розвитку інших галузей, які поставляють засоби виробництва та споживають продукцію сільського господарства як сировину, а також надають транспортні, торговельні та інші послуги.

Особлива роль агропромислового комплексу в соціально-економічному житті країни зумовлюється унікальним поєднанням сприятливих природнокліматичних умов та геостратегічним положенням, спроможністю України зайняти вагоме місце на міжнародному продовольчому ринку. Проте реалізація цієї ролі можлива лише за ефективної економічної політики держави.

Досвід економічно розвинутих країн говорить про те, що найкращих результатів можна досягти в умовах ринку в синтезі з регулюючою функцією держави. У зв'язку з інтеграцією України в світовий простір заслуговує на увагу вивчення досвіду державного регулювання розвитку АПК в США, Канаді, країнах ЄС, Азії, які є найбільшими експортерами продовольства.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Агропромисловий комплекс як напрям теоретичних досліджень є предметом багатьох наукових праць. Серед

них виділимо ті, які стосуються нашого напрямку наукового пошуку. Зокрема, вітчизняний дослідник Хорунжий М.Й. вважає, що для того, щоб створити нормальні умови виробничо-фінансової та зовнішньоекономічної діяльності для всіх партнерів АПК, необхідно створити відповідні економічні та господарські механізми. Господарський механізм, вважає вчений, виражає економічні, юридичні, політичні, морально-етичні відносини управління. Його складовим елементом є економічний механізм, під яким слід розуміти сукупність методів і форм управління виробництвом на основі використання економічних законів і категорій [2, с. 252]. Вивчення літературних джерел свідчить про те, що державна підтримка виробників АПК реалізується через систему економічних заходів шляхом використання цін, позик, кредитів, податків і дотацій [3—5].

Як відзначає Саблук П.Т., об'єктивно оцінюючи ситуацію, держава повинна упроваджувати ринкові механізми підтримки аграрного товаровиробника, які використовуються в розвинутих країнах. Так, підтримка сільськогосподарського виробника в США сягає 10 % вартості сільськогосподарської продукції, в ЄС — 25 %, Японії — 40 %, діють програми підтримки експорту. Засоби, що виділяються для підтримки сільськогосподарського виробника в Україні, мають характер запізнілого, в пасивній викривленій формі, відшкодування витрат у зв'язку з невиконанням державою функцій зі створення для сільського господарства економічних правил гри. Україна не стимулює сільське господарство, а, навпаки, живе за рахунок нього [6].

В. Юрченко звертає увагу на те, що у процесі поглиблення суспільного поділу праці сільське господарство України самостійно вже не може забезпечувати умови влас-

ного відтворення (це зумовлено тим, що розвиток даної галузі все більшою мірою залежить від промисловості, що поставляє селу необхідні засоби виробництва); а також на сучасні тенденції до зростання частки сільськогосподарської продукції (нині перевищує 60 %, а в індустріально розвинених країнах складає 90%), що використовується для промислової переробки (причому спостерігається прискорений розвиток переробних виробництв), доцільним є розвиток в Україні системи державного регулювання агропромислової інтеграції [7].

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ефективність державної політики розвитку АПК ускладнюється потужним впливом як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Зокрема, основними зовнішніми чинниками, які певною мірою стоять на заваді розвитку вітчизняного ринку АПК, є посилення конкуренції після вступу України до СОТ, що вимагає від державної політики розробки ефективних механізмів пом'якшення соціально-економічних наслідків світового ринку, вплив глобальної фінансової кризи 2008—2010 рр. До внутрішніх чинників варто віднести відсутність системи сільськогосподарського кредитування; географічні фактори: рівень господарського освоєння території, потреби населення в продуктах харчування, характер розселення і рівень забезпечення трудовими ресурсами; недостатнє фінансування державних програм розвитку АПК; крім того, ресурсний потенціал агропродовольчого комплексу, в основі якого високопродуктивні землі сільськогосподарського призначення та сприятливі агрокліматичні умови, далеко не вичерпані.

Завдання економічної політики держави у сфері агропромислового комплексу полягає у забезпеченні більш повного використання існуючого потенціалу держави. При цьому мінімізувати вплив негативних чинників можливо за умови продовження і поглиблення аграрних реформ, спрямованих на формування ефективної науково-технологічної, цінової, податкової, бюджетної, фінансово-кредитної та страхової політики держави, раціональне поєднання галузевої і територіально-самоврядної систем управління комплексним розвитком сільського господарства і сільських територій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Державна підтримка розвитку АПК в Україні регулюється Законами України "Про державну підтримку сільського господарства України" [8] та "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року" [9], якими передбачено, що одним з основних напрямів підвищення ефективності діяльності суб'єктів аграрного сектора є розвиток системи державної підтримки з урахуванням вимог СОТ, зокрема упровадження механізмів державної підтримки страхування ризиків, створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, розвиток довгострокового кредитування інноваційних проектів, системи іпотечного кредитування. А також Постановою Кабінету Міністрів України "Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року" [10], яка направлена на корінну зміну системи господарювання в АПК, управління, фінансування, виробництва і розподілу сільськогосподарської продукції в Україні, регіонах і безпосередньо в аграрних підприємствах.

Та, незважаючи на вищезазначені закони та програми, рівень розвитку АПК в нашій країні не можна визнати задовільним. Тому, на нашу думку, необхідно вдосконалити державне регулювання розвитку АПК України, базуючись на досвіді зарубіжних розвинених держав з урахуванням української специфіки.

Так, у США державне регулювання ґрунтується на використанні всього спектра економічних категорій: ціна, податки, дотації, позики і кредити, а також регулювання каналів збуту, контрактів з визначенням термінів поставок, обсягів і ціною, та реалізації через фермерські кооперативи. Державне регулювання розвитку аграрного сектора засноване на значному бюджетному фінансуванні. Значний вплив уряду на рівень виробництва аграрної продукції і підтримка гарантованого рівня цін, фермерських прибутків забезпечують конкурентоспроможність на світовому ринку [11, с. 60—67].

Сільське господарство країн ЄС, зі вступом в силу 1 січня в 1958 р. Римського договору, приєдналося до Загального ринку, де митні збори і кількісні обмеження були скасовані й введений єдиний зовнішньоторговельний тариф [12, с. 46]. У Римському договорі передбачалося проведення країнами ЄС спільної аграрної політики (САП). Враховуючи даний факт, можна виділити основні моменти, що дали поштовх для подальшого здійснення довготривалої аграрної стратегії ЄС, яка дозволила ЄС стати потужним експортером [13, с.316]: організація загальних ринків, досягнення балансу інтересів між споживачами і виробниками, гарантування поставок сільгосппродукції; ухвалення Радою міністрів ЄС директив щодо САП на основі відповідних пропозицій комісії ЄС після обговорення в Європарламенті [4, с. 78]. При цьому в ЄС дотримуються таких принципів як вільний рух товарів, система єдиного тарифу, протекціоністська політика для європейських виробників, фінансова солідарність. На сільське господарство країн ЄС впливають два механізми: втручання в ринковий процес (ринкові інтервенції) і структурна підтримка. Втручання в ринковий — процес, що ґрунтується на елементах цінової політики. Щоб запобігти дешевому імпорту, що знижує цільову ціну, на всю імпортовану аграрну продукцію накладається мито у розмірі різниці між ціною світового ринку і цільовою ціною [14, с. 99]. Якщо ЄС виступає в ролі експортера, тоді імпортне мито не має впливу на внутрішню ціну, яка знижується у напрямі ціни на світовому ринку [4, с. 78—79].

Крім того, в країнах ЄС, якщо ринкові ціни виявляються нижчими від рівня ціни відтворення, то різниця доплачується фермерам з державних фондів — з тим, щоб вони мали фінансову можливість здійснювати відтворення, відповідно до темпів оновлення й розвитку, не нижчими від прогнозних. Коли ж ринкові ціни дорівнюють цінам відтворення або вищі від їх рівня, тоді цінові доплати відсутні. У країнах ЄС рівень фермерських цін встановлюється один раз на рік за згодою сторін, отже, поточна кон'юнктура цін на них безпосередньо не впливає. Використовуються й інші форми регулювання фермерських доходів як з бюджету ЄС, так і з власних бюджетів країн. Це і є системою активного державного регулювання [15, с. 44].

У країнах Західної Європи регулювання виробництва сільськогосподарської продукції здійснюється також через квотування. Наприклад, у Великій Британії застосовується встановлення квот на деякі види продукції, такі як хміль, картопля. Це регулюється актами про сільськогосподарський маркетинг. Згідно з внутрішнім законодавством квоти стосуються особисто товаровиробників, а не земельних ділянок. Також розвинені країни Європи і Америки щорічно надають дотації виробникам сільськогосподарської продукції більш ніж на 300 млрд доларів [16, с. 36].

Регулювання зовнішньої торгівлі в країнах ЄС забезпечує підтримку внутрішніх виробників, дає можливість здійснювати активну зовнішньоекономічну діяльність за умови збереження стабільної самозабезпеченості та продовольчої безпеки, для досягнення чого використовується

ся кількісне, цінове і митне регулювання. Кількісне регулювання аграрного ринку здійснюється за допомогою інтервенції покупки і продажу сільськогосподарської продукції; складування надлишків продукції; заставних операцій; стимулювання екстенсивного господарювання на користь охорони навколишнього середовища.

Найважливішим інструментом САП є ефективний механізм ціноутворення, розроблений з кожного виду сільгосппродукції і для кожного регіону зі встановленням декількох категорій цін — індикативні, мінімальні ціни імпорту, або порогові, мінімальні продажні ціни, гарантовані виробнику інтервенціями офіційних організацій. Існування порогової ціни захищає ринок від імпорту, ціна інтервенції гарантує мінімальний прибуток виробникам. Таким чином, протекціонізм у межах ЄС захищає виробників від різких поштовхів світового ринку. Митне регулювання використовується для обмеження пропозиції імпорту й для підтримки експорту вітчизняної продукції [13, с. 238].

У ЄС основними інструментами регулювання зовнішньої торгівлі продовольством є компенсаційні збори і мита на продукцію [17, с. 33]. Продукція, призначена для вивозу за межі ЄС, підкріплюється експортними субсидіями, за рахунок яких ЄС є могутнім експортером. З 1 січня в 2003 р. ЄС ввів нові правила імпорту для захисту свого ринку від надходження дешевого зерна [4, с. 79].

Розглядаючи досвід окремих країн світу щодо регулювання аграрного ринку, відзначимо федеральну політику Канади — обов'язкове державне регулювання торгівлі сільськогосподарськими продуктами, де застосовуються адміністративні інструменти регулювання імпорту: квотування і ліцензування, встановлення заборон (ембарго), кількісні обмеження імпорту, різні види квот: індивідуальні, глобальні, сезонні, а також система стримуючих національних стандартів і сертифікації [18, с. 89—90].

Досвід зарубіжних країн показує, що основним інструментом кредитної підтримки сільськогосподарських товаровиробників за кордоном, на відміну від України, є аграрна іпотека. Зокрема, в США на іпотечний кредит припадає близько 2/3 позичок фермерам. Саме іпотечним кредитом вони оплачують понад 75% своїх поточних витрат і капіталовкладень. У Німеччині ще в XIX ст. іпотечні установи відіграли особливу роль у створенні власного аграрного капіталу на основі іпотечного механізму, що дало змогу цій країні за відносно короткий час створити потужну економічну базу і вийти з рівнем розвитку на друге після США місце у світі. Закладні листи німецьких іпотечних банків є найпоширенішими цінними паперами німецького фондового ринку, частка яких перевищує 39% [19, с. 23].

В Україні аграрна іпотека знаходиться на шляху становлення, тому розбудова іпотечного ринку є важливим та актуальним завданням на шляху подальшого реформування національної економіки. Пріоритетним, у контексті реалізації цього напрямку економічної політики, є створення Аграрного банку. Міністр аграрної політики України зауважив, що створення такої структури дасть змогу проводити найбільш сприятливу для аграріїв політику в сфері кредитування, дозволивши підприємствам агропромислового комплексу одержувати кредити під 10—11% річних для інвестиційних програм [20].

Практично в усіх країнах з розвинутою економікою діє спеціалізована кредитна система або спеціалізований аграрний банк. Як свідчить світовий досвід, створення системи спеціалізованих на аграрному секторі фінансово-кредитних інститутів — один з найважливіших напрямів конструктивного вирішення проблеми дефіциту кредитних коштів у сільському господарстві.

Вітчизняний аграрний сектор функціонує в новому економічному середовищі з травня 2008 р. (вступ України до СОТ), що зумовлено рядом узятих Україною зобов'язань за результатами переговорного процесу.

Сільське господарство України є однією із стратегічно важливих галузей, покликане забезпечувати продовольчу безпеку країни. В цих умовах держава повинна мати систему захисту своїх виробників, як і у всіх країнах з ринковою економікою [21, с. 44].

Основною складовою зовнішньоекономічної політики України є зовнішньоторговельна політика — державна політика, що впливає на зовнішню торгівлю через податки, субсидії, обмеження експортних і імпорتنих операцій (рис. 1). Тарифні методи реалізовані в системі державного регулювання у вигляді мит, систематизованих у митних тарифах [22, с. 75]. Міра впливу держави на зовнішню торгівлю останніми роками зросла завдяки нетарифним обмеженням.

Аналіз ситуації, що склалася в даний час в Україні, дозволяє виявити ряд наступних проблем реалізації зовнішньоекономічної діяльності підприємств АПК.

1. Недостатня інформованість експортерів.
2. Слабка підтримка діяльності експортерів по просуванню товарів на зовнішні ринки і нерозвиненість міжнародної рекламної-виставкової діяльності.
3. Розрізнені дії вітчизняних виробників на міжнародних ринках, які вимагають консолідації національних експортерів.
4. Нерозвиненість інфраструктури.
5. Орієнтація органів, що займаються регулюванням зовнішньоекономічної діяльності, на країну в цілому, що ускладнює вихід підприємств АПК регіону на світовий ринок.
6. Неефективна координація зовнішньоекономічної діяльності між суб'єктами країни часто призводить до того, що підприємства на зовнішніх ринках діють без урахування загальнонаціональних інтересів. З погляду інтересів України, як цілісної держави, це неприпустимо.
7. Нераціональна географія регіональної співпраці.
8. Тиск світового ринку, який пред'являє попит на певні види сировинних ресурсів тощо.

Крім визначених проблем зовнішнього характеру, існують також і внутрішні. Зокрема, низька ефективність роботи Аграрного фонду, який повністю втратив функцію зі здійснення фінансових інтервенцій, пов'язаних із ціновим регулюванням, стимулюванням виробництва сільськогосподарської продукції та розвитком аграрного ринку. Фонд, за результатами діяльності у 2010 році, не сприяв ані створенню конкурентного середовища у сфері державних закупівель, ані розвиткові добросовісної конкуренції та забезпеченню раціонального й ефективного використання коштів держбюджету. Тобто фактично не виконував функції "цінового регулятора" на аграрному ринку. До такого висновку дійшли і на Колегії Рахункової палати за матеріалами відповідного аудиту [23].

За інформацією Рахункової палати, не проводилися в 2010 році і належні товарні інтервенції на організованому аграрному ринку. Аграрний фонд, використовуючи кошти державного бюджету, проводив накопичення зерна на хлібоприймальних підприємствах, а потім у сконцентрованих обсягах за тією ж вартістю реалізовував його окремим підприємствам. При цьому витрати за зберігання зерна відшкодовувались з державного бюджету.

Більше того, Аграрний фонд, з дозволу Кабінету Міністрів України, проводив реалізацію зернових культур окремим зернотрейдером, що не було пов'язано з державним ціновим регулюванням. Близько 70% зерна інтервенційного фонду реалізовано у 2010 році шести підприєм-

ствам, які отримали квоти на експорт зерна [23].

З цього короткого аналізу діяльності аграрного фонду випливає нагальна необхідність перегляду державної політики у сфері розвитку АПК, зокрема у контексті посилення державного контролю.

Іншим проблемним аспектом на шляху розвитку АПК є заполітизованість процесу створення ринку землі в Україні. На нашу думку, саме ринок землі міг би стати серйозним локомотивом для розвитку аграрного сектора української економіки. Адже, якщо земля опиниться у вільному обороті, вона буде гарантована для придбання сільгоспвиробником і в такому разі стане товаром, а виробник під її заставу зможе отримувати кредитні кошти, які забезпечать можливість для ведення бізнесу, здійснення інвестування в розвиток аграрного сектора економіки.

У даному контексті є декілька принципових аспектів. У першу чергу, ринок землі має бути врегульований тільки на аукціонах. Досвід США і провідних країн ринкової економіки, де проводять аукціони з продажу земельних ділянок у власність та права їх оренди незалежно від їх цільового призначення, продемонстрував позитивний досвід. Але для цього необхідно, щоб держава встановила чіткі і жорсткі правила роботи на цьому ринку і строго контролювала їх виконання. Повинно бути визначено на законодавчому рівні і те, кому продавати і в яких кількостях. Наприклад, що стосується нерезидентів, то потрібно чітко визначити, яку категорію земель вони можуть купувати, а яку — ні. Наприклад, можливим варіантом є розробка механізму надання землі в довгострокову оренду, з чітким визначенням порядку використання різних категорій орендованих земель, відповідальність за їх стан і поліпшення.

У свою чергу, створення ринку земель сільськогосподарського призначення та його ефективне державне регулювання дозволить вирішити наступні проблеми:

- 1) повноцінну реалізацію права приватної власності на землю суб'єктами земельних відносин;
- 2) створення сприятливого ринкового середовища;
- 3) кардинальне підвищення інвестиційної привабливості сільського господарства;
- 4) раціональний перерозподіл та оптимізацію використання земель сільськогосподарського призначення;
- 5) встановлення об'єктивної ринкової вартості земельних ділянок сільськогосподарського призначення;
- 6) підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу земель сільськогосподарського призначення та забезпечення стратегічної продовольчої безпеки держави;
- 7) безперешкодний доступ громадян до землі як ресурсу людського розвитку;
- 8) збереження та створення робочих місць у сільській місцевості;
- 9) покращення прозорості у земельних відносинах.

Отже, реформа земельних відносин сьогодні є одним із основних завдань влади, покликаним досягти прозорості та чесності при використанні земельних ресурсів.

До вже згаданого варто також додати і неефективність державної підтримки аграрного сектора. Державна підтримка аграрного сектора є важливою складовою системою державного регулювання цієї сфери економіки. Світовий досвід узагальнює велику кількість конкретних форм

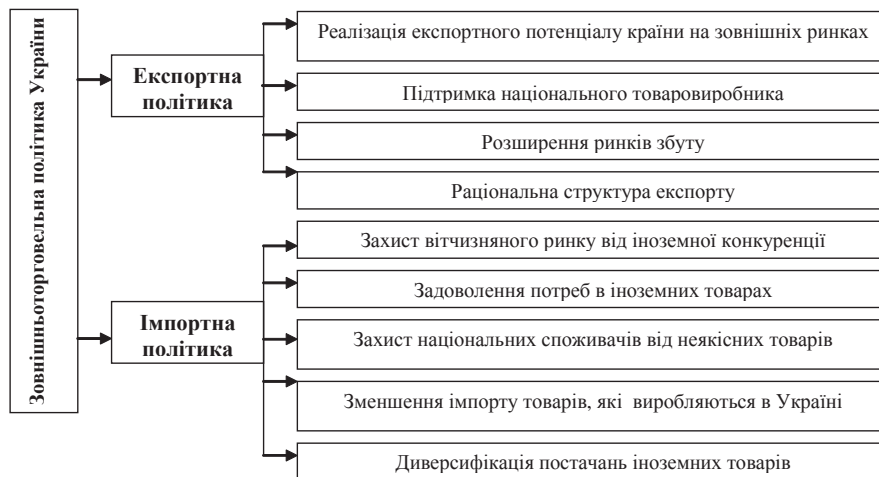


Рис. 1. Складові державної політики України у сфері зовнішньої торгівлі продукцією АПК

Джерело: Розроблено автором.

і механізмів державної підтримки суб'єктів аграрних відносин, спрямованих на регулювання ринку, зменшення ризиків і трансакційних витрат. Підходи до державної підтримки аграріїв класифікують у відповідності з термінами "червона скринька" — заходи, які заборонені СОТ; "жовта скринька" — заходи, які можуть використовуватись, але з часом повинні скорочуватись: цінова підтримка, окремі кредитні програми, виплати з розрахунку площі сільгоспугідь, виплати з розрахунку кількості поголів'я сільськогосподарських тварин, субсидії щодо засобів виробництва (насіння, добрив тощо). Заходи "жовтої скриньки" визнаються такими, що викривлювально впливають на торгівлю, оскільки ці заходи передбачають перерозподіл коштів або пов'язані з виробництвом особливих товарів. "Зелена скринька" — заходи, які не підлягають скороченню: бюджетні видатки на загальні науково-дослідні роботи, на розвиток інфраструктури села невикоробничого призначення, на боротьбу зі шкідниками і хворобами, на розвиток аграрного ринку, на підготовку та перепідготовку кадрів для села, на створення державного резерву для продовольчої безпеки, на надання продовольчої допомоги бідним верствам населення та інші. Має рацію І. Комарова, яка стверджує, що "в Україні використовується більшість інструментів державної підтримки: дотації, субсидії, регулювання експорту та імпорту, регулювання цін, однак відсутнє головне — системність підходу та спрямованість на кінцевий результат. Це відрізняє нас від інших країн, де обсяг державної підтримки залежить від стратегічних цілей та закріплений у законодавстві, яке регулярно коригується у відповідності з завданнями конкретного етапу розвитку економіки і сільського господарства" [24, с. 182].

На нашу думку, заходи державної підтримки аграрного сектора, перш за все, з "зеленої скриньки" і, частково, з "жовтої скриньки" мають здійснюватись прозоро, з моніторингом їхньої результативності і ефективності у відповідності з критеріями підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників і посилення соціальної спрямованості економіки. При цьому стратегічним напрямом має стати перегляд механізму здійснення державної підтримки за рахунок розширення програм "зеленого кошика", що не підлягають скороченню: удосконалення інфраструктури, стимулювання інвестицій, поліпшення якості продукції та підвищення родючості земель, створення державного резерву продовольства, маркетингові і дорадчі послуги тощо.

ВИСНОВКИ

Світовий досвід показує, що на сьогодні не існує ринкової економіки без державного регулювання. Навіть у державах, які офіційно проголосили політику "дерегулювання економіки", у сфері зовнішньоекономічної діяльності держава зберегла першорядну роль. Це дає можливість більшості розвинутих країн реалізовувати в зовнішньоторговельних відносинах політику зваженого протекціонізму, направлену на сприяння національним товаровиробникам, поступальний розвиток економіки і підвищення життєвого рівня населення.

На основі вивчення досвіду країн ЄС, Азії, США, Канади, можна зробити висновок про те, що для вирішення виникаючих проблем в Україні необхідна модель державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємств АПК, що передбачає ряд заходів для реалізації зовнішньоекономічної стратегії, що дозволить сформувати в Україні механізм регулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємств АПК, у взаємодії з яким можливий розвиток експортного потенціалу АПК як одного зі складових економічної безпеки країни.

Також бажано здійснити в країні активний вплив на формування цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників, щоб вони могли здійснювати нормальний відтворювальний процес випуску продукції за структурою і якістю, що відповідає попиту споживачів. Для цього, за прикладом економічно розвинутих країн ЄС і США, слід ввести певні обмеження рівнів цін на основні сільськогосподарські продукти.

Якщо ринкові ціни не забезпечують рівня відтворювальної ціни, то різницю треба доплачувати товаровиробнику з бюджету, в якому має бути створений відповідний фонд підтримки і стабілізації доходів сільськогосподарських товаровиробників, незалежно від форм їх власності та господарювання. Саме такий механізм цінового регулювання властивий багатьом економічно розвинутих країнам, що дає їм можливість стабільно розвивати аграрне виробництво, повністю забезпечуючи внутрішній продовольчий ринок і експортні потреби.

Література:

1. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року: постанова Кабінету Міністрів України № 1158 від 19 вересня 2007 року. Електронний ресурс. — Режим доступу: www.minagro.kiev.ua/page/?3800
2. Хорунжий М.Й. Організація агропромислового комплексу / М.Й. Хорунжий. — К.: КНЕУ, 2005. — 292 с.
3. Ключок В.А. Государственное регулирование зернового рынка страны / В.А. Ключок, А.И. Алтухов // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. — 2008. — № 11. — С. 10—14.
4. Литвин О. Особливості аграрної політики країн ЄС та США на ринку зернових / О. Литвин // Економіка України. — 2003. — № 12. — С. 78—81.
5. Світове і регіональне виробництво аграрної продукції: моногр. / П.Т. Саблук, Г.А. Калієв, В.П. Саблук, В.В. Григорук, В.І. Власов. — К.: ННЦ Ін-т аграр. економіки, 2008. — 210 с.
6. Саблук П.Т. Роль держави у відродженні економічних інтересів сільськогосподарських товаровиробників у розвитку аграрного виробництва в умовах вступу України до СОТ: доп. на регіон. річних зборах конгресу вчених економістів-аграрників, 27 груд. 2007 р. в м. Тернопіль / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2008. — № 5. — С. 10
7. Юрченко В.І. Особливості розвитку державного регулювання агропромислової інтеграції в Україні // Електронне наукове фахове видання "Державне управління:

удосконалення та розвиток". — 2009: <http://www.dy-nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=73>

8. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 № 1877. — Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1877-15>

9. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року від 18 жовтня 2005 року: Закон України. — № 2982-IV. Режим доступу: офіційний веб-сайт ВРУ: <http://zakon.rada.gov.ua>

10. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 19 верес. 2007 р. № 1158. — Режим доступу: офіційний веб-сайт ВРУ: <http://minagro.gov.ua>

11. Аграрная реформа в Украине: результаты, проблемы, перспективы завершения: моногр. / [Ткаченко В.Г., Богачев В.И. и др.]; под общ. ред. проф. Ткаченко В.Г. и проф. Богачева В.И. — Луганск: Книж. світ, 2006. — 228 с.

12. Boucher F., Echkenazi J., Guide de l'Europe des 15. — Paris, Nathan, 2005. — 266 p.

13. Международные экономические отношения: учебник для студентов вузов, обучающихся по экон. специальностям / [В. Е. Рыбалкин и др]; под ред. В. Е. Рыбалкина. — 6-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ-Дана, 2007. — 591 с.

14. Крамон-Таубадель Ш. Реформа спільної аграрної політики ЄС та стратегія аграрної політики для України на шляху до Європи / Ш. Крамон-Таубадель, Л. Штріве; за ред. Л. Хоффманна, Ф. Мьоллерс. — К.: Фенікс, 2001. — 378 с.

15. Мостовий Г.І. Агробізнес: державне регулювання: [монографія] / Г.І.Мостовий. — Х.: Основа, 2002. — 299 с.

16. Вітковський М.П. Посилення ролі держави при переході до ринку // Економіка АПК. — 2007. — № 7. — С. 34—39.

17. "Новая мировая экономика" и Украина: моногр. [В.И. Богачев, В.Г. Ткаченко, К.В. Кравченко, Н.Ф. Ковтунов и др.]. — Луганск: Книж. світ, 2004. — 108 с.

18. Кучер М.І. Регулювання ринку зерна у Канаді / М.І. Кучер, В.І. Левченко // Економіка АПК. — 2002. — № 3. — С. 88—92.

19. Галушко В.П. Світовий досвід кредитування АПК / В.П. Галушко // Економіка АПК. — 2009. — № 10. — С. 21—26.

20. Аграрний банк в Україні створять в першому півріччі 2011 року. — Український бізнес канал. — 6 січня 2011. Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.ubcua.tv/the-news/economic/12848-----2011->

21. Агропромисловий комплекс в системі зовнішньоекономічної діяльності України / [П.Т.Саблук, А.А.Фесина, В.І.Власов та ін.]; за ред. П.Т. Саблука. — К.: ННЦ ІАЕ, 2005. — 242 с.

22. Терещенко С. Основи митного законодавства України: питання теорії та практики зовнішньоекономічної діяльності: навч. посіб. для студ. вищ. та серед. спец. навч. закл. / С. Терещенко. — К.: АТ "Август", 2001. — 422 с.

23. Аграрний фонд поза межами цінового регулювання / Рахункова палата України. — 23 лютого 2011. — Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16735718;jsessionid=948BE5F68F48FCC141EEE8F09BA9F1C9>

24. Комарова І.В. Державне фінансування сільського господарства: особливості європейського та північноамериканського підходів / І.В. Комарова // Вісник аграрної науки Причорномор'я. — Миколаїв, 2010. — Випуск 1, т. 1. — С. 17—183.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2011 р.